

УДК 821.161.2 – 1.09

НАТАЛІЯ ДМИТРЕНКО

(Полтава)

ПРИНЦИПИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ОБРАЗУ В ПОЕЗІЇ С. ЄСЕНІНА

Ключові слова: метафора, образ, мотив, поезія.

Протягом усієї своєї творчості С. Єсенін відзначався яскравою своєрідністю поетичного стилю, оригінальністю, яка межує з експериментальністю, метафоричністю побудови лірики. Метафорична структура образу переважає у творчості поета, що свідчить про своєрідний рух творчого духу та діалектичність його мислення. За висловлюванням В.А. Маркова, метафора в контексті до загальноприйнятих мовленневих норм являє собою «хаосогенний фактор», потенціал руйнування «встаткованої системи звичайної мови», яка виявляється в різноманітних мовленневих «зрушеннях»: лексичних, граматичних, синтаксичних. Для російської поезії нового часу метафора виявилася затребуваною і у ролі прийому мовної міфотворчості, що виразила загальну тенденцію художнього мислення ХХ століття – неоміфологізм [6, с. 133].

Німецький філософ Ернст Касирер ще у 30-ті роки ХХ століття дійшов висновку, що «мова та міф із самого початку перебувають у нерозривному зв'язку, з якого вони поступово вирізняються як самостійні елементи. У звуках мови, як і в первинних міфологічних образах, знаходиться завершення однаковий внутрішній процес: і те, й те знімає внутрішню напругу, виражає душевні переживання в об'єктивних формах та фігурах» [5, с. 39]. Метафору справедливо вважають формою вияву індивідуальної мовної міфотворчості, оскільки вона є свідомим перенесенням назви одного уявлення в іншу сферу – на інше уявлення, подібне будь-якою рисою до першого. В.А. Марков також підтверджує наявність архетипних зв'язків між метафорою та міфом: «Метафора демонструє міфологічну модель перетворення хаосу (мовного) – у космос (поетичний). Метафора є мінімальним, згорнутим міфом» [6, с. 135].

Таким чином, сучасні наукові теорії безпосередньо пов'язують природу метафоричного образу з міфологічними структурами. Поетична мова С. Єсеніна дає багатий матеріал для роздумів над метафорою як «згорнутим міфом», поет широко використовує метафоричну будову поетичної мови, що концентрує в собі «духовний зв'язок між мовою та міфом» [5, с. 34].

Міфологізм як властивість художнього мислення С. Єсеніна диктувала необхідність звернення до специфічних мовленнєвих засобів вираження. Метафори поета приваблюють максимальною сконцентрованою змісту та, подібно до міфу, «являють собою комунікативну систему, певне повідомлення» [1, с. 237]. Міфопоетична свідомість поета реалізується в метафорах, що передають структуру метаморфози його образів: «Есть тоска веселая в аlostях зари» («Выткался на озере алый свет зари»); «В саду горит костер рябины красной» («Отговорила роща золотая»); «Младенцем завернула заря луну в подол» («О муза, друг мой гибкий...»); «Рыжий месяц жеребенком запрягался в наши сани» («Нивы сжаты, рощи голы»); «Распустились кисти белой бахромой» («Береза»); «Отзвенел соловьиный рассвет» («Этой грусти теперь не рассыпать»); «Желтых туч медовый дым» («На небесном синем блюде»); «Березки белые горят в своих венцах» («В багровом зареве закат кипуч и пенен»); «Чешет тучи лунный гребень» («Даль подернулась туманом»); «Осенний день пуглив и дик» («Еще не высох день вчерашний»); «Дымится овсяная гладь» («Заря окликает другую»).

Метафоричний образ С. Єсеніна подібний до «редукованого» міфу. Кожну з наведених вище метафор можна «підсилити», розгорнути у міфологічний текст або сприйняти в ролі міфологеми. З. Мінц уважає міфологему «потужним акумулятором змісту», тому що основною її функцією є «функція знака – перетворювача цілісних ситуацій та сюжетів» [3, с. 162]. Метафори-міфологеми в поезії С. Єсеніна апелюють до відомих міфологічних образів (Христа, Іуди, Красного Літа, Весни, Нового Назарета та ін.) або до релігійно-апокрифічних сюжетів, які безперечно повертають читача до міфу. Навіть у тих поемах, де даються більш-менш прямі оцінки подіям («Товарищ», «Иорданская голубица»), сенс полягає в абстрактно-символічному зіставленні дійсності з цими сюжетами. Вже не релігійні мотиви ставали певними завданнями зображення дійсності, а сама дійсність відіграла другорядну роль. Наприклад, у поемі «Иорданская голубица» відображення подій набуває абстрактно-романтичного характеру. Революція представ-

лена в образі біблійної йорданської голубиці, яка злетіла до «людей-братів» для створення миру на землі. Звертаючись до «нового», «прорезавшого тучи» дня, поет завершує поему словами:

*Буду тебе я молитися,
Славить твою Йордань...
Вот она, вот голубица,
Севшая ветру на длань [5, с. 132].*

Мрії, пов'язані з «новим днем», не йдуть далі загальних ідилістичних уявлень про майбутнє, представлених релігійно-символічними образами.

*Вижу вас, злачные нивы,
С стадом буланных коней.
С дудкой пастушеской в ивах
Бродит апостол Андрей [5, с. 133].*

Міфологічні сюжети в поемах С. Єсеніна мають характер більш релігійно-казковий, ніж ідейний. Особливо це відображено в дореволюційній творчості, де яскраво звучать атеїстичні мотиви. Однак відсутність у творчості цих років безпосередньо відображених фольклорних мотивів та образів, як і принципів народної поезики, не означало розриву письменника з народнопоетичними традиціями. Навпаки, це були роки загостреної уваги С. Єсеніна до народних традицій у мистецтві взагалі.

У 1918 р. С. Єсенін пише теоретичний трактат про поезію «Ключи Марии», в якому концентрує увагу на таємницях народної творчості, її філософії, на відображенні в ній міфологічної свідомості, її світобаченні в цілому. Особливу увагу автор приділяє багатству метафори усної народної словесності, метафори, побудованої цілком на образах, на символічній основі слова. Цей ключ до народної мови став першоосновою його творчості. Саме через народну поезику поет ішов до усвідомлення єдності світу, до його гармонії [2, с. 133].

Відкривши цю таємницю у фольклорі, С. Єсенін почав більш широко її розвивати. Говорячи про еволюцію поетичного стилю С. Єсеніна, в першу чергу слід звернути увагу на розвиток його образної структури, тому що світобачення поета цілком пов'язане з його образним сприйняттям дійсності. Це яскраво помітно в маленькій поетичній мініатюрі «Там, где капустные грядки».

Така побудова образу, як у цьому вірші, у С. Єсеніна є домінантною. Вміння підготувати читача до сприйняття метафори є характерною особливістю поета. Спочатку подається опис предмета чи явища в тому вигляді, в якому воно сприймається з першого погляду, і тільки після цього відкривається шлях метафорі. Саме так конструюється вірш 1911 р: «Темна ноченька, не спится, Выйду к речке на лужок». Головне для Єсеніна-художника – показати неповторність ночі та ті почуття, які пережив у той момент ліричний герой. Для цього необхідні слова з переносним значенням. Вони, поєднуючись одне з одним, дають ті змістові поєднання та емоції, на основі яких народжуються нові образи: «Распоясала зарница // В пенных струях поясок».

Поет використовує й інші способи моделювання тропів: строфа починається з казкового пейзажу-метафори, співзвучної з емоційним станом героя:

«На бугре береза-свечка // В дунных струях серебра». А завершується зверненням героя до коханої: «Выходи, мое сердечко, // Слушать песни гусяра!»

Поет активно використовує форму порівняння, виражену іменником зі сполучниками (*словно, будто*). Особливу перевагу автор надає сполучнику *как*: «Лиходейная разлука, как коварная свекровь». Або приклади з дитячої збірки «Зарянка»: «Вечер, как сажа...», «Прибрела весна, как странница». Весь вірш «Пропавший месяц» являє собою гру в метафоризацію. Цей художній прийом повністю підлягає змісту-розповіді про зміни, які відбуваються в природі протягом доби [4, с. 9].

Зовсім інакше сприймає С. Єсенін події 1917 р. Як справжній романтик, поет стає на бік революції. Його ліричний герой, прототипом якого є він сам, черпає свої сили все з того ж джерела – почуття відданості батьківщині. Образ Росії в нього кардинально змінюється, наповнюючись енергією та силою. Все приходить до руху, підхоплюється загальним потоком:

*Тучи – как озера,
Месяц – рыжий гусь.
Пляшет перед взором
Буйственная Русь [4, с. 10].*

У поемі «Пришествие» ліричний герой, звертаючись до батьківщини, готує її до прозріння, до усвідомлення свого нового призначення та величі:

*О Русь, Приснодева,
Поправшая смерть!
Из звездного чрева
Сошла ты на твердь...
Воззри же на нивы,
На сжатый овес, –
Под снежною ивой
Упал твой Христос! [4, с. 10].*

Використовуючи образну побудову християнського віровчення під час побудови метафори, поет намагається максимально точно передати стан батьківщини в тій новій для неї революційній реальності, через випробування якої їй судилося пройти.

Наступний період його творчості пов'язаний із перебуванням у групі імажиністів (1919-1924 рр.). Його стиль є самостійним, але на нього більшою мірою впливає сама естетика народної творчості, життєва за змістом та максимально проста за своєю формою.

Після повернення з-за кордону та в 1924-1925 роках творчі пошуки поета продовжуються: змінюється характер семантичного наповнення змістовних одиниць. Якщо в «Персидских мотивах» та «Анне Снегиной» склад стає менш метафоричним, то цього не можна сказати про символіку «Песни о великом походе», поемах «Страна негодяев» та «Черный человек», хоча в ці роки поет працював більше, ніж раніше, в реалістичному напрямку; образи його яскраві, рельєфні, багатозначні [4, с. 10].

Переходячи до безпосереднього розгляду словесного мистецтва, С. Єсенін розвиває свою теорію про триступінчатість побудови поетичного образу, спираючись перш за все на матеріал прислів'їв, загадок, мови «Слова о

полку Игорева». Образ від плоті можна назвати заставочним, образ від Духа – корабельним, образ від розуму – ангелічним. Образ заставочний є, як і метафора, уподібненням одного предмета іншому, образ корабельний – порівнянням. Ангелічний – новими формами метафори. Наприклад, на трактовці образної суті мистецтва в «Ключах Марии» помітно проявилась близькість С. Єсеніна до символізму, особливо до положень, сформульованих у статті А. Белого «Жезл Аарона», де він говорить, що «метафора заключає поезію мифу». Єсенін у метафоричному образі бачить перш за все сутність орнаменту – «першу і головну галузь російського мистецтва», в структурі якого відчувається стародавня Русь [8, с. 18].

Таким же шляхом, за принципом асоціативно-метафоричного мислення, С. Єсенін створює образи природи, об'єктивного світу, відображає неповторні та складні переживання самого поета. Народнопоетична образність справляла сильний вплив на С. Єсеніна протягом усього творчого шляху, визначала не тільки особливості його поетичного стилю, а й деякі якості героя його лірики. Типові есенінські образи, які проходять через багато віршів різних років і відображають не тільки суб'єктивно-особистісні переживання поета, але й соціальні риси його світобачення, виявляються глибоко національними [4, с. 11].

Ряд поетичних образів Єсеніна, побудованих на фольклорній основі, отримує своєрідний розвиток у його ліриці, відображуючи особливості душевних переживань поета. Так, поширений у народних піснях поетичний образ «лебедушки» не просто створює «постійний символ», образ дівчини або одруженої жінки, але повсякчас виражає глибину та силу, ніжність та шляхетність почуття любові:

*На речке лебедушка кликала,
На быстрой бела кликала:
«Ты лети, лети, лебедь мой,
Ты лети, лети, белый мой!
Без тебя ли мне, лебедушке,
Речка не так течет;
Без тебя ли мне, лебедушке,
В поле травка не зелена!» [2, с. 138].*

Ідучи від внутрішнього змісту цього поетичного образу, С. Єсенін створює оригінальні, типово есенінські образи-метафори:

*Может вместо зимы на полях
Это лебеди сели на луг.

Снова выплыл из рощи
Синим лебедем мрак.

По пруду лебедем красным
Плавает тихий закат [2, с. 139].*

Ще більш характерним у цьому сенсі проходить через багато віршів різних років образ «бешеной тройки». Навіяний народнопісенною традицією і фольклором, цей образ є найбільш органічним для С. Єсеніна. Сама еволюція цього образу в ліриці відобразила життєву долю поета.

На початку його творчого шляху, коли поетичний світ С. Єсеніна був безпосередньо пов'язаний з народнопоетичним сприйняттям, трійка у віршах була зовсім реальною («лихой», «бешеной»), виступала як невід'ємний елемент селянського побуту:

*По дороге лихо, бойко,
Развевая пенный пот,
Скачет бешеная тройка
На поселок в хоровод [2, с. 139].*

В інших випадках цей образ набуває дещо містичного відтінку («Колокольчик среброзвонный»). Але далі стає узагальненням життєвого шляху самого поета.

*Вечер черные брови насопил.
Чьи-то кони стоят у двора.
Не вчера ли я молодость пропил?
Разлюбил ли тебя не вчера? [5, с. 140].*

У подальшому образ трійки виступає перш за все як образ алегоричний, який виражає спроби збагнути особисте та суспільне життя:

*Я утих. Годы сделали дело,
Но того, что прошло, не кляню.
Славно тройка коней оголтелая
Прокатилась во всю страну [2, с. 140].*

Мова йде вже не просто про використання фольклорних мотивів, а про більш глибоке відображення естетичних норм та принципів народної творчості в поезії С. Єсеніна, які впливали на характер типізації психологічних та соціальних рис героя. Тривалий та органічний зв'язок С. Єсеніна з народнопоетичними традиціями, різноманітні форми художнього освоєння фольклорного матеріалу сприяли оформленню певних естетичних смаків у поета та визначенню його творчого шляху.

Поступовий розрив з імажиністами прискорив його рух до «пушкинського начала» – поезії «точной и нагой». Зберігаючи яскраве та своєрідне бачення світу, С. Єсенін звільнявся від захоплення як міфологічною алегорією, так і ускладненою метафоричністю. Ця суперечливість залишилась притаманною художньому та соціальному мисленню поета до кінця. Але навіть найбільш складні за задумом твори останніх років («Черный человек» та ін.) відрізняються від більшості творів попереднього періоду відсутністю «ускладнених» та неясних поетичних образів» [7, с. 116].

Велика правда в мистецтві «за органічним образом» – цей висновок сформульований С. Єсеніним, поетом, який віддав багато сил пошукам внутрішнього сенсу образотворчості, «таємницям» словесного мистецтва свого народу, виходячи з ідеалістичного розуміння цих «таємниць», створював «образи-прозріння», «образи-перевертні». Досвід класичної поезії та народної творчості остаточно запевнив поета в реалістичному змісті народнопоетичних образів, що відображають мислення та психологію народних мас. Тому С. Єсенін і використовує такі образи перш за все з метою підсилення реалістичної образотворчості:

*Здесь даже мельница – бревенчатая птица
С крылом единственным – стоит, глаза смежив [2, с. 41].*

Таким чином, по-спражньому плідні ті пошуки та «експерименти», які зумовлюють хід поетичної думки, відкривають певні глибини змісту» [5, с. 42]. Таке судження підтверджує спостереження над метафоричними образами С. Єсеніна: поет не перетворює роботу над метафорою в самоціль. Метафори в його поетичній мові свідчать про пошук адекватних форм вираження глибин його свідомості, складностей та протиріч його світосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Миф – это слово // Мифологии / Ролан Барт ; [пер., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – С. 237–239.
2. Выходцев П. Народно-поэтические традиции в творчестве С. Есенина / Павел Выходцев // Русская литература. – 1961. – № 3. – С. 123–143.
3. Ермилова Е. Метафоризация мифа в поэзии XX века / Е. Ермилова // Контекст : Литературно-теоретические исследования. – М. : Наука, 1977. – С. 160–177.
4. Занковская Л. Характерные черты стиля С. Есенина / Людмила Занковская // Литература в школе. – 2003. – № 10. – С. 8–13.
5. Касирер Э. Сила метафоры / Эрнст Касирер // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 33–42.
6. Марков В. Литература и миф : проблема архетипов / Валерий Марков // Тыняновский сборник. – Рига, 1990. – С. 133–147.
7. Марченко А. О художественном мастерстве / Алла Марченко // Вопросы литературы. – 1959. – № 1. – С. 105–120.
8. Юшин П. О поэтике Есенина / Петр Юшин // Поэзия Сергея Есенина 1910 – 1923 годов / П. Ф. Юшин. – М. : МГУ, 1965. – С. 17–23.

НАТАЛИЯ ДМИТРЕНКО

ПРИНЦИПЫ МЕТАФОРИЗАЦИИ ОБРАЗА В ПОЭЗИИ С. ЕСЕНИНА

Статья посвящена принципам поэтической метафоризации образа на материале поэзии С. Есенина. Раскрывается оригинальность подхода поэта к источникам метафоризации. Отмечается трансформация метафоры в процессе творчества.

Ключевые слова: метафора, образ, мотив, поэзия.

NATALIA DMITRENKO

THE PRINCIPLES OF POETICAL IMAGE METAPHORIZATION IN THE POETRY OF S. YESENIN

The article is devoted to the principles of poetical image metaphORIZATION in the poetry of Yesenin. The sources of metaphORIZATION are studied. The metaphor transformation in creation is noted.

Key words: metaphor, image, motive, poetry.

Одержано 1.09.2011 р., рекомендовано до друку 15.11.2011 р.